

ЯВИЩЕ АНАЛІТИЗМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ СЛОВОВІРНІЙ НОМІНАЦІЇ

У статті розглянуто складні слова як один із виявів аналітизму в словотворенні. Проаналізовано юкстапозити як аналітичні за змістом і формою та композити й абрєвіатури як аналітичні за змістом та синтетичні за формою одиниці.

Ключові слова: *аналітизм, словотвірна номінація, композит, юкстапозит, абрєвіатура.*

Теоретики українського мовознавства визнають, що "морфологічну будову української мови потрібно кваліфікувати в типологічному плані як синтетичну в основних виявах, але з виразними елементами аналітизму" [Вихованець 2004, 42]. "В українській мові витворилися три різновиди аналітичних форм: морфологічні, синтаксичні і словотвірні" [Вихованець 2000, 23]. Утворення аналітичного типу формуються постійно, зауважують дослідники, оскільки вони є найпрозорішим способом вираження додаткових значень, зокрема словотвірних. У словотвірній номінації виразниками аналітизму є складні слова, які "виникають на ґрунті словосполучень, але порівняно з ними є цілісно оформленими номінативними одиницями" [Клименко 2000, 243]. Складні слова, мотивовані словосполученнями, утворюють способами абрєвіації (складноскорочені слова), основоскладанням (композити) та словоскладанням (юкстапозити). Дослідженню словотворчої структури і семантики складних слів у сучасній українській мові присвячено однойменну докторську монографію Н.Ф.Клименко [Клименко 1984], де висновки, зроблені на великому фактичному матеріалі, зокрема, що "словотворча структура складного слова перебуває під значним впливом синтаксичної структури еквівалентних складним словам словосполучень" [Клименко 1984, 232], сьогодні набувають особливої ваги, враховуючи активну номінативну діяльність носіїв української мови. Передусім, ідеться про творення нових складних

іменників, стосовно яких слід пам'ятати висновки про те, що іменники "при композиції основ тяжіють переважно до словосполучення "дієслово+іменник", при юкстапозиції – до поєднання двох іменників, при абревіації – до словосполучення "прикметник+іменник" [Клименко 1984, 233]. Тому іменники-композити відображають насамперед об'єктні відношення компонентів базової словосполуки [Клименко 1984, 233], а іменники-юкстапозити підкреслюють родо-видові відношення між компонентами такої словосполуки, відношення належності до чого-небудь, або наділені семантикою, пов'язаною з певною функцією предмета [Клименко 1984, 242].

Інше важливе спостереження Н.Ф.Клименко стосується аналітичної форми вираження складних найменувань, які продуктивно утворюються не лише в українській, а й в інших слов'янських мовах. Слова-юкстапозити на позначення професій: *кресляр-конструктор*, *столяр-паркетник* та інші існують поруч із описовими найменуваннями типу 'зварник арматурних сіток і каркасів', але "аналітичні найменування потенційно завжди можуть набути синтетичну форму вираження і згорнутися в одне слово: *виконроб*, *головбух*, *сантехнік*" [Клименко 2014, 18-19]. Висновки про паралельність форм композитних і афіксальних утворень [Клименко 1984, 60-69] також допомагають краще зрозуміти явище аналітизму в українському словотворі.

Аналітизм виявляється в семантиці, структурі й у формі вираження словотвірних одиниць. Складні слова є аналітичними за змістом, оскільки мотивовані словосполученнями і співвідносні з ними, але мають різну форму вираження: аналітичну (юкстапозити) та синтетичну (композити, складноскорочені абревіатури). Синтетизм української мови виявляється в прагненні її до однослівних нерозчленованих номінацій, що й забезпечують засоби словотворення. На прикладі нової лексики спостерігаємо: паралельне існування аналітичних і синтетичних конструкцій (словосполучень, складних слів і простих афіксальних утворень) та тяжіння мови до синтетизму, тобто прагнення до побудови однослівних найменувань. На матеріалі ідеографічного словника нової

лексики "Активні ресурси сучасної української номінації" (К., 2013) видно, як аналітичні за семантикою і структурою одиниці можуть мати різну форму вираження. У словникових статтях як синоніми та синоніми-конкуренти функціонують словосполучення й композити: *телевізійний формат – телеформат, звуковий формат – аудіоформат, формат відео – відеоформат* [АРСУН 2013, 349]; композити та юкстапозити й описові конструкції: *телешоу – телевізійне шоу, фаєр-шоу – вогняне шоу, лялькове шоу – шоу з ляльками* [АРСУН 2013, 356]. Прагнення української мови до збереження своєї типологічної риси – синтетизму у словотворі – виявляється в тяжінні до однослівного вираження понять. Словосполучення '*засоби масової інформації*' та '*засоби масової інформації та комунікації*' досить швидко згорнулися в абрєвіатури ЗМІ та ЗМІК. Однак їхні можливості до творення похідних виявилися заблокованими, а потреба у нових спеціалізованих номінаціях залишилася. Прижилось англійське запозичення *мас-медіа*, яке згорнулося у *медіа*, або в адаптований відмінюваний варіант – *медії*. Потребу у вираженні різновидів ЗМІ забезпечують аналітичні одиниці на зразок: *цифрові медії, інтернет-ЗМІ, онлайн-ЗМІ* тощо. Прагнення до однослівності виявляється сильнішим від упередженості перед запозиченнями: замість описових конструкцій *естрадна вистава, видовище естрадно-розважального характеру* вживають англійське запозичення *шоу*, а замість *концерт з елементами шоу –шоу-концерт*. Можливості української мови дозволяють пристосувати нові запозичення з англійської мови до власних потреб: *on line* → *он лайн* → *он-лайн* → *онлайн* → *онлайновий*; *PR* → *ПіАр* → *пі-ар* → *піар* → *піарник, піарити*.

Безперечно, сучасна словотвірна номінація української мови перебуває під впливом процесів глобалізації, але водночас мусить відповідати потребам інтелектуалізації й розширенню комунікативних функцій мови. Серед нових номінативних одиниць переважають іменники, серед яких зростає кількість складних. Н.Ф.Клименко, аналізуючи осново- і словоскладання у процесах номінації сучасної української мови, прийшла до висновку, що відбуваються "зміни в механізмах поєднання

основ (за типом аглютинативного словопородження, комбінування основ без єднальних голосних, гібридизація слів за рахунок поєднання в них питомих і запозичених основ)" [Клименко 2008, 138]. Це явище породжує, зокрема, правописні проблеми, оскільки проникнення лексичних одиниць з мови аналітичного типу, якою є англійська, викликає сплутування правописних стандартів. Тому логічною є критична реакція на це явище мовознавців з погляду чинних норм літературної мови. К.Г.Городенська вважає, що внаслідок глобалізаційних впливів українській мові нав'язують словотвірні зразки утворення складних та складноскорочених слів з англійської мови, що впливає на зміну продуктивності питомих словотвірних моделей (набувають продуктивності раніше непродуктивні словотвірні моделі, як юкстапозити з прикладковим компонентом) та пропонує, зокрема, замінити деякі складні іменники без сполучної голосної словосполученнями, аргументуючи це тим, що в складних словах перший компонент **бізнес-, піар-, інтернет-, медіа-** має атрибутивне значення [Городенська 2013, 3-11]. Однак, такі рекомендації заперечують тяжіння української мови до однослівних одиниць номінації, прагнення згорнути словосполучення в слово та, зрештою, синтетизм номінації як типологічну рису української мови. Прескриптивні рекомендації потрібні, але мовні зміни, процеси запозичення та освоєння запозичених одиниць часто відбуваються на вимогу суспільної потреби, а тому не є однозначно негативними. Адже існують питомі композити з першою атрибутивною основою без сполучної голосної: *білпух* (рослина), *Великдень*, *добридень*, *добраніч*, *південь*, *північ*, *дівич-вечір*, *багат-вечір*, *святвечір*.

З розширенням сфер функціонування українська мова потребує номінативних одиниць, які б уточнювали, деталізували поняття, як у термінології, так і в загальноживаній сфері. Лексичну спеціалізацію одиниць розвивають передусім композити та юкстапозити. Останні найчастіше оформляють назви спеціальностей (*інженер-програміст*, *технік-технолог*), акцій, дій (*інтернет-банкінг*, *піар-кампанія*, *медіа-дослідження*), найменувань установ (*арт-школа*, *арт-ярмарок*). Така спеціалізація одиниць, виражена через двочленні

юкстапозити відображає тенденцію до згортання описових, розчленованих номінацій у цілісно оформлену одиницю, хоча функціонують і ті й інші, наприклад, серед назв спеціальностей є: *інженер-електромеханік* і *інженер з електронної техніки*. Явище композиції основ нерозривно пов'язане з потребами об'єднання та систематизації термінів за базовим поняттям, вираженим першою чи другою основою (класифікатором чи ідентифікатором), або за принципом опозиції термінологічних одиниць, на що теж звертала увагу Н.Ф. Клименко [Клименко 2008, 138]. Отже, явище аналітизму працює на забезпечення й розвиток української терміносфери. І нарешті, складні та складноскорочені слова, на відміну від словосполучень, дозволяють продовжити розгортання словотвірних ланцюжків за допомогою афіксальних засобів: *шоу-ринок* – *шоу-ринковий*, *бізнес-партнер* – *бізнес-партнерський*. Найчастіше твірними для афіксальних похідних стають мішані аббревіатури (складноскорочені слова).

Наявність перехідного етапу засвоєння нових номінативних одиниць викликає дискусії з надання статусу новим і не тільки новим запозиченим, передусім незмінюваним елементам: слово, основа чи аброоснова? Наприклад, аббревіатура *ПіАр* лексикалізувалася й функціонує як окреме слово, омографічне до основи **піар-**. Ця проблема породжує складнощі кваліфікування складних слів (*піар-агенція*, *піар-асистент*, *піар-інтереси*, *піар-менеджер*, *піар-служба* та ін.) як юкстапозитів, композитів чи складноскорочених слів, а звідси, й проблеми їхнього написання разом чи з дефісом. На нашу думку, вони є юкстапозитами, оскільки друга основа уточнює, спеціалізує першу: 'асистент, менеджер з піару'; 'агенція, служба з надання послуг з піару'; 'інтереси щодо піару когось/чогось-небудь': *Донбаські закони" приймалися не в інтересах громадян, які страждають від війни та терору, а щоб задовольнити піар-інтереси російської влади* (Українська правда, 17.09.2014, pravda.com.ua).

Словотвірну активність виявляють запозичені основи, частина з яких наближається до аброоснов (**еко-**, **кіно-**, **теле-**); вони легко поєднуються з питомими елементами, утворюючи гібридні

напівкомпози́ти-напівабревіатури (*екобудинок, екомолоко, кінолітопис, кінодовідник*). Части́ну таких одиниць дослідники мусять визнавати напівкомпози́тами-напівабревіатурами (*технопарк*) або такими, які поєднують структуру і семантику юкстапозитів і абревіатур (*прес-менеджер*). До дискусійних належать основи **арт-**, **поп-**, **рок-**, **техно-** та інші. В українську мову такі одиниці проникли не самостійно, а в складі певних слів, пор. зі "Словника іншомовних слів" за ред. О.С.Мельничука (1985): *артист, артистичний, популярний, рок-н-рол, технологія* (деякі з цих слів (*артист*) українська мова знає з часів "Малоруско-німецького словника" (1886) Є. Желехівського та С. Недільського). Нині є приклади їх функціонування як окремих слів: *Всі трз українські пісні за жанром поп* (Музичний портал "Вулик", vulyk.ua/music/); *Український рок виник в кінці 60-х років на хвилі відлиги у суспільному житті* (uk.wikipedia.org/wiki/); *Техно – напрямок електронної музики, що зародився в середині 1980-их років у Детройті* (uk.wikipedia.org/wiki/). Власне проблема кваліфікації одиниці є причиною визначення правильного написання складного слова, оскільки за чинними правописними нормами складноскорочені абревіатури й компози́ти треба писати разом, а юкстапозити – через дефіс.

У періоди активного оновлення лекси́кону існує перехідний етап засвоєння нових номіна́тивних одиниць, який відрізняється тимчасовою правописною неупорядкованістю, викликаного відставанням нормативної бази від процесів розвитку мови. Наявність такого етапу є корисним випробуванням для мовного організму, його захисних функцій, перевірки на стійкість типологічних рис і відповідності чинних норм стану реального функціонування мови. Українська мова такі випробування успішно долає, незважаючи на правописні проблеми. І явище аналітизму, яке передусім працює на розвиток і розширення функціональних сфер української мови, є тому підтвердженням. Елементи аналітизму у формі й структурі номіна́тивних одиниць виявляються в існуванні словосполучень, які виражають нерозчленоване поняття, як-от: назви професій, спеціальностей. Проте тяжіння української мови до однослівних номінацій породжує зростання кількості складних слів, які за структурою

залишаються аналітичними (співвідносними зі словосполученнями), а за формою – або аналітичними як юкстапозити, або синтетичними як композити й складноскорочені слова. В опрацюванні цих проблем левова частка належить працям Н.Ф. Клименко, яка подала теоретичні засади вияву аналітизму й аглютинативності в словотворі та окреслила динаміку цього явища в сучасній словотвірній номінації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Є.А.Карпіловська, Л.П.Кислюк, Н.Ф.Клименко, В.І.Критська, Т.К.Пуздирева, Ю.В.Романюк; Відп. ред. Є.А.Карпіловська. – К.: ТОВ "КММ", 2013 – 416 с.; 2. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.; Вихованець І.Р.: Аналітизм // Українська мова Енциклопедія. – К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М.П.Бажана, 2000. – С.23.; 3. Городенська К.Г.Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція? // Українська мова, 2013. - №2(46). – С.3-11.; Клименко Н.Ф. Аглютинативність в українському словотворенні // Укр. мовознавство. – 1990. – Вип. 17. – С. 96-104.; Клименко Н.Ф.Композит // Українська мова Енциклопедія. – К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М.П.Бажана, 2000. – С.243-244.; Клименко Н.Ф. Роль словотворення у сучасній українській номінації // Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.; Клименко Н.Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. – Київ: Наук. думка, 1984.

Кислюк Л.П., к.філол.н., с.н.с.,
Институт украинского языка НАНУ

ЯВЛЕНИЕ АНАЛИТИЗМА В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ СЛОВОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ НОМИНАЦИИ

В статье рассматриваются сложные слова как одно из проявлений аналитизма в словообразовании. Анализируются юкстапозиты как аналитические по содержанию и форме, а также композиты и аббревиатуры как аналитические по содержанию и синтетические по форме единицы.

Ключевые слова: аналитизм, словообразовательная номинация, композит, юкстапозит, аббревиатура

Kysliuk L., PhD, Junior Scientific Officer
The Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of
Sciences of Ukraine

ANALYTISM IN MODERN UKRAINIAN WORD-FORMATION NOMINATION

The article considers the compound words as a manifestation of analytism in word formation. Juxtaposits are analyzed as units analytical both in content and form, while composites and abbreviations are examined as units analytical in content and synthetic in form.

Key words: *analytism, word-formation nomination, composition, juxtaposition, abbreviation*

УДК 81'1 : 81'22 : 81'374 +008

Колесник О.С., д. філол.н., проф.,
Київський університет імені Б. Грінченка

КОНЦЕПТ ВІЙНА В АСПЕКТІ ЛІНГВОСЕМІОТИКИ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

У статті розглянуто особливості вербалізації концепту ВІЙНА у європейських лінгвокультурах. Проаналізовано етимологічні основи імен концепту ВІЙНА. Виділено базові моделі концептуалізації відповідного феномену. Мовний матеріал аналізується під кутом зору гносеологічного релятивізму та теорії міфологічно орієнтованого семіозису.

Ключові слова: *війна, система, концепт, сценарій, міфологічний простір*

У ході динамічних соціально-економічних, політичних, міжкультурних та ідеологічних взаємодій різних етносів та держав виникає значна кількість конфліктних ситуацій, що, з огляду на домінування стереотипів поведінки й концептуалізації дійсності, а також маніпулятивну діяльність певних соціальних груп, що захищають власні економічні інтереси, традиційно проявляються у війнах. Якщо для представників європейських етносів періоду раннього середньовіччя ВІЙНА (да. *gið*, *heado*,